

Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe

[© Orvos Levente 2008 | orvosl.hu]
(teljes szöveg)

Az utóbbi évek elmélyült munkájának köszönhetően ma már igen jól dokumentált Prohászka Ottokár élete és műve. Jóval kevésbé tisztázott viszont a katolikus megújulás másik vezéralakjának szerepe, felfogása, motivációi stb. – ahogy András Imre jezsuita megjegyzi: „Bangha Béla S.J. életművének értékelésével adós még a magyar egyháztörténet-írás”¹. Az alábbiakban így a túlnyomórészt föltáratlan Bangha nézeteinek ismertetésére nagyobb súlyt fektetnek.

Prohászka, Bangha és a küzdő egyház

Nemeshegyi Péter *Megemlékezés P. Bangháról* című írásában két hatást nevesít, amelyek döntően közrejátszottak Bangha Béla személyiségfejlődésében: Szent Ignác katonás lelkiségét és a pápahűséget. Értelemszerűen mindkettőben lényeges szerepet játszik a jezsuita nevelés. Prohászka szintén sokat köszönhet a jezsuitáknak, ennél fogva kettejük egyházképének közös vonását az ignáci lelkiség szolgáltathatta. Nemeshegyi kimutatja², hogy Bangha katonás, hódító beállítottsága nem egyedi és főként nem deformitás – Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvének lapjain ugyanis megjelenik a Gárdonyi Máté katolikus pap-történész szerint³ eltorzított *ecclesia militans* kép csaknem hiánytalan terminológiája. A jezsuiták negyedik szerzetesi fogadalmára visszavezethető Róma iránti nagyfokú lojalitás lenne a másik Nemeshegyi által említett hatás. A IX. és XII. Pius pápák közötti időszak egyházpolitikája elsődlegesen a támadásokkal szembeni védekezést, illetőleg a hitletétemény megerősítését célozta, így egy pápa hű jezsuita gondolkodása sem mutathatott ettől a felfogástól lényegesen eltérő vonásokat.

Gergely Jenő is tárgyilagosan nyilatkozik Bangháról. Még az életrajzíró Nyisztor Zoltán túlzásaira is figyelmeztet, aki véleménye szerint „egy kicsit «militánsra» [...] rajzolta Bangha páter portréját”⁴. Nyisztor sarkításának háttere megismerhető *Ötven esz-*

1 Szolnoky, E., *A páter – Bangha Béla a katolikus sajtó szolgálatában*, Győr, 1998, 5.

2 Nemeshegyi, P., S.J., „Megemlékezés P. Bangháról” in *Távlatok* 42 (1998/4), 668.

3 Vö. Gárdonyi, M., „Egyházképek a XX. századi Magyarországon” in *A kölcsönösség struktúrái* (ed. Glózer, R., Mártonffy, M., Szöllösy, Á.), Bp., 2002, 15.

4 Gergely, J., *A katolikus egyház története Magyarországon (1919-1945)*, Pannonic, hn., 1999., 239.

*tendő*⁵ című kötetéből, melyben a századelő katolikus megújulásának kiemelkedő személyiségeiről csoportosítva emlékezik. Gergely meglátása⁶, miszerint Nyisztor a „hódítókat” tartotta legnagyobbra, helytállónak tűnik. Ebbe a kategóriába sorolta Prohászka és Bangha mellett egyébként a harcosnak semmi esetre sem nevezhető Tóth Tihamért és Schütz Antalt is. Nyisztor szemében tehát minőségi többletet jelentett „hódítónak” lenni, – következésképp Gergelynek igaza van abban, hogy Bangha nem „vérbeli harcos”, mint inkább „fáradhatatlan szervező, fáradhatatlan hitszónok és igen termékeny író”⁷ volt. A militáns kifejezést tovább árnyalja Szekfű Gyula, akire Gergely hivatkozik. Gárdonyi értelmezésével szemben, aki az úgynevezett „konzervatív katolicizmus” működéséből szinte csak a horizontális, politikai vonatkozásokat veszi észre, Gergely kijelenti, hogy Bangha „«hódító munkája» az egyházból indult és egyházas is maradt [...]. Szekfű Gyula szerint – folytatja Gergely – «az az egyéniség, aki a Trianon utáni keresztény Budapest gondolkodásának legenergiusabb kialakítója volt, a jezsuita Bangha Béla, eredményeit elsősorban vallásos tevékenységével érte el, a keresztel a kezében hódította vissza az embereket, s amennyiben lépései elvitték a politika területére, itt sikert szintén csak a vallásos erők szereztek számára»”⁸.

Közéleti kereszténység

Bangha politikai szerepvállalásának, sőt egész munkásságának, beállítottságának elbírálásához elengedhetetlenül szükséges tudni, hogy Prohászka több szempontból is közel állt hozzá. Először mint mestere – ezt a páter a püspök temetése után megjelent írásában szó szerint megvallotta⁹ –, másodsor mint, „aki nemcsak teljesen a jezsuiták tanítványa volt, hanem meglelt férfikoráig folyton azon tűnődött, hogy maga is ne lépjen-e be a jezsuitarendbe”¹⁰, harmadszor pedig, mint „tipikusan római lélek”¹¹ számíthatott Bangha nagyrabecsülésére. Írásaikat összehasonlítva szinte alig akadt kérdés, amelyben Bangha ne tekintett volna feltétlen bizalommal Prohászka-ra és ne követte volna. A közöttük fennálló marginális nézetkülönbség inkább különböző alaptermeszetükből fakadt és bizonyos módszertani, stiláris kérdésekre szorítkozott. Természetes tehát, hogy Prohászka mellett már 1921-ben ő is szóváteszi a kereszténynek nevezett kurzus visszasságait – kiváltképp a keresztény és nemzeti fogalmak tisztázatlan használatát, a soviniz-

5 Nyisztor, Z., *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújítása*, Bécs, 1962.

6 Gergely, J., *im.*, 236.

7 Gergely, J., *im.*, 239.

8 Gergely, J., *im.*, 239.

9 Vö. *Bangha Béla összegyűjtött munkái* (ed. Biró, B. – a továbbiakban: BBÖM), I-XXX., Bp., 1942, XXIII., 483.

10 BBÖM, XXIII., 466-467.

11 BBÖM, XXIII., 467.

must és a „fajkereszténység” abszurditását.¹² A páter Prohászkaival egyetért abban is, hogy az 1919-es vörösterorra nem lehet méltó válasz a fehérterror. Pozitív megalapozásra, keresztény, katolikus újjáépítésre van szükség.¹³

Itt kell érintenünk P. Bangha antijudaizmusát. Ebben a kérdésben szintén Prohászka követte. A témát egy másik írásomban már áttekintettem¹⁴, itt elég annyit közölni, hogy Bangha az „újpogány” fajelmélet ellen éppúgy keményen fellépett, mint amilyen kérlelhetetlen volt a keresztényellenes irányzatokkal szemben – erre Nemeshegyi Péter is rámutat¹⁵. Gergely Jenő Bangha *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*¹⁶ című egyik legtöbbet bírált művét elemezve túllép a marxista beidegződéseken és Szekfű Gyula *Három nemzedékével* állítja azt párhuzamba. Véleménye szerint a zsidó nagytőke kritikája „objektív okokból” jelenik meg benne, a konzervatív cselekvési terv tagadhatatlan „antiszemita [helyesen: anti-judaista – O.L.] felhangja” pedig „nem faji argumentációkkal, hanem történeti és valláserkölcsi érvekkel fogalmazódott meg”¹⁷.

Prohászka szintén nem volt a fajelmélet híve, de ezzel itt nem foglalkozunk, mivel az utóbbi évek kutatásai ezt a kérdést már több szempontból feldolgozták.¹⁸

Banghára visszatérve, túlzottan közéleti síkra összpontosító tevékenysége miatt életében is érték bírálatok egyháziak részéről¹⁹. Mint mondja: „egyesek a közélet irányítására célzó minden törekvést azon a címen utasítanak vissza, hogy az egyháznak csak belső, lelki fegyverekkel kell küzdenie”²⁰. Ezekkel kapcsola-

12 A „kurzus” bajai című cikkében, mely a Magyar Kultúra hasábjain jelent meg, így fogalmaz: „Tudnunk kellett, amikor a keresztény Magyarország jelszavát írtuk zászlónkra, hogy népünk és főleg a vezető értelmiségi osztály körében mily kevesen ismerik e jelszó igazi tartalmát. Tudnunk kellett, hogy sokan lesznek, akikben a kereszténység rég kialudt tűz, akik tehát legfőbb a «fajkereszténység» süppedékes talaján csatlakoznak a keresztény gondolathoz”. (BBÖM, XXVIII., 260. Vö. Gergely, J., im., 242.) A kurzus erőtlenségében közrejátszó okok közül különösen aggasztónak látja a fogalmi tisztázatlanságot: „Tisztáztuk-e pl., hogy csak néhány részletet említsünk, a zsidókérdésben követendő eljárásmodot? Tisztáztuk-e, mit értünk «keresztény nemzeti irány» alatt? Hogy a «keresztény» szó fajiságot jelent-e pusztán, vagy antiszemitizmust, vagy morált, vagy vallást és kultúrgondolatot? Hogy a «nemzeti» jelszó sovinizmust jelent-e, vagy a kulturális és történeti alapon álló állam gondolatát?” (BBÖM, XXVIII., 263.)

13 BBÖM, XXVIII., 182. k. POÖM, IX., 261-62.

14 Orvos, L., „Bangha Béla (1880-1940)” in *Miles Christi*, VIII/I., 38-55.

15 Nemeshegyi, P., S.J., im., 669. Többek közt idézi Nyisztor könyvéből a *Magyarság* című nyilas sajtótermék méltatását, amely ellenfélként aposztrofálja Banghát. Vö. Nyisztor, Z., *Bangha Béla élete és műve*, Bp., 1941, 390.

16 BBÖM, XXVIII.

17 Gergely, J., im., 241.

18 Vö. Barlay, Ö. Sz., *Hitvédelem és hazaszeretet avagy antiszemita volt-e Prohászka?*, Szfvár, 2004.; Orvos, L., „Prohászka Ottokár és a zsidókérdés” in *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért* (ed. Mózessy, G.), Szfvár – Budapest, 2006, 135-220.; Szabó, F., S.J., im. (2007); Mózessy, G., „Prohászka Ottokár zsidóellenességéről” in *Egyháztörténeti szemle*, 2008/4. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/mozessy-prohaszka.htm> – hozzáférés: 2009. július)

19 BBÖM, XXX., 177. 259.

20 BBÖM, XXX., 273.

tos megfontolásai a Hittani Kongregáció *Katolikusok részvétele és magatartása a politikai életben* című dokumentumának (2003) érveit és szellemét tükrözik. A politikai szerepvállalást sürgetve ugyanakkor a hatályos Egyházi Törvénykönyv 287. kánonjával teljes összhangban von éles határvonalat „önző, kicsinyes, földies célú, szétválasztó és gyűlöletes politika” valamint „Krisztus politikája között”, s egyértelműen ez utóbbit tartja követendő útnak.²¹

„Természetes – írja a sekrestyéből való kilépést sürgetve –, hogy a mi erőnk elsősorban belső és lelki; mindenekelőtt jó keresztényeknek kell lennünk s a lelki értékeket ápolnunk. [...] De hogy a lelki cél érvényesüljön s kellő arányokban érvényesüljön, a külső feltételeket is teljesítenünk kell s mi gyakran épp erről megfeledkezünk.”²² Majd mindezt alátámasztandó a magyar katolikus felvirágzás példáját hívja segítségül²³. „Hogyan is történt ez?” – vezeti be mondanivalóját. Prohászka nevét említi elsőként, akinek közéleti működésével sikerült a hitetlen értelmiséget behoznia a templomba. Ezután felsorolja a különféle katolikus mozgalmakat – kiváltképp a Szent Imre-kört, a lelkigyakorlatokat s a Mária-kongregációt –, melyek nagymértékben hozzájárultak a hitélet elmélyülésén keresztül a szerzetesi és papi hivatások számának ugrásszerű növekedéséhez.

A közéleti munka amúgy nemcsak az egyházi életre gyakorolt termékenyítő hatást, hanem a páter meglátása szerint jótékony irányban befolyásolta a magyar politika menetét is. (E szempont fontos adalék lehet azok számára, akik szerint Prohászka és Bangha politikai működése nyomán később „végzetes”²⁴ irányt vett a hazai közvélemény.): „A bolsevizmusból és liberalizmusból kiábrándult magyar tömegek az ellenállás útján megállhattak volna, mint később a német nemzetiszocializmus, a pusztán fajilag értelmezett kereszténység, a fajvédelem eszme körében is. Erre nem is hiányoztak hívogató hangok és törekvések. Szerencsére azonban a katolikus agitáció és a körülmény, hogy a baloldali radikalizmusnak régtől fogva elsősorban a katolikus tábor üzent erős hangon hadat, okozta, hogy a bolsevizmus elleni reakció kifejezetten keresztény, nem pedig újpogány, vagy vallásilag közömbös faji és nemzeti alapon indult.”²⁵

21 Vö. BBÖM, XXX., 273-274. A csípős kritikát sem mellőzi: „A kereszténység, sőt katolicizmus jegyében folyt itt néha olyan politika is, amelyet a Krisztusország közéleti védelmével fogalmilag azonosítani aligha lehetett.” (BBÖM, XXX., 273.) Különösen fontos az alábbi gondolat üzenete: „Ha Magyarországon az egyházat és államot soha teljesen szét nem választották, ha nálunk a papságnak, nevezetesen a szerzetesrendeknek is egészen más a nimbuszuk és tekintélyük a közéletben és közfelfogásban, mint például Francia-, Olasz- vagy Spanyolországban, Angliában vagy Amerikában, ennek egyik fő oka kétségtelenül az, hogy nálunk a papság mindig különbséget tudott tenni a voltaképpeni politizálás és a férfias közéleti helytállás között s nem engedte magát a nyilvános életben való irányító részvétel jogától elűtni.” (BBÖM, XXX., 274.)

22 BBÖM, XXX., 259.

23 BBÖM, XXX., 267. k.

24 Gárdonyi, M., im. (2002), 16.

25 BBÖM, XXX., 269.

Bangha a kereszténység közéleti szerepének erősítésében a Prohászka által lefektetett nyomvonalon haladt. Kettejük felfogása között e téren nincs tehát jelentősebb különbség. Legfeljebb annyi, hogy Banghánál rendszerezve s továbbfejlesztve²⁶ találjuk meg mindazt, ami Prohászkanál mozaikszerűen van jelen²⁷.

Triumfalizmus vagy őszinte apologetika

A zsinat utáni időben ennek az ún. „diadalmas” egyházképnek jobbra csak a negatívumait hangsúlyozták, holott egy kis jóindulattal lehet benne találni számos irigylésre méltó vonást – amint a Nemeshegyi-cikk szerkesztői bevezetője írja: „Ha ma, a II. vatikáni zsinat után más léggör alakult is ki az egyház és a világ kapcsolatában, [...] azért ma is tanulhatunk P. Banghától Krisztus- és egyházszeretetet, meg apostoli tüzet [...]. Ez a tűz nagyon is hiányzik a mai magyar egyházból.”²⁸ Az apostol valódi nagyságát, őszinteségét, hitelességét, küzdelmeinek hátterét, éppúgy mint Prohászkanál, naplóinak tükrében tudjuk rekonstruálni. A naplók sajnos elvesztek, de amennyit Nyisztor a páter életrajzi kötetében megmentett, éppen elég ahhoz, hogy új fénybe állítsa az oly sokat gyalázott jezsuita életét²⁹.

Ami az úgynevezett triumfalizmus alanyi motivációit illeti, nyilvánvaló, hogy az a defenzív, értékőrző egyházpolitika, mely a Piusok korát jellemezte, a korabeli emberképpel összhangban kedvelt az olyan retorika kialakulásának, mely a megvédésre, megőrzésre szánt szellemi kincseket igyekezett minél szebbnek, kívánatosabbnak, értékesebbnek, hatalmasabbnak bemutatni. Prohászka és Bangha írásait lapozgatva egyre világosabb, hogy a modernek szemében öncélú és anakronisztikus hivalkodásként lecsapódó magatartás a hagyományos egyház oldaláról a hitvédelem és hitterjesztés egy meghatározott formája volt. Őszinte, egyesek szerint naiv³⁰ hozzáállás ez, melynek hátterében éppúgy a felelősségteljes istenszolgálat és emberszeretet húzódik meg, mint amit az „új teológia” művelői részéről feltételezünk. Természetesen mindkét esetben más és más fogalmi rendszerrel állunk szemben, azt azonban nem lenne szerencsés kijelenteni, hogy ez a terminológiai vagy felfogásbeli különbség minőségi többletet jelent ez utóbbi javára.

---

26 Vö. Nyisztor, Z., im. (1941), 330.

27 A politikus Prohászkaról az alábbi cikkek adnak útmutatást: Markó, Cs., „Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között” in *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért* (ed. Mózessy, G.), Szfvár – Budapest, 2006, 113-133.; Tengely, A., „Prohászka és az Őszirózsás Forradalom” uo., 97-112.; Gergely, J., „Prohászka Ottokár közéleti működése” in *Prohászka életrajza* (ed. Szabó, F.), Bp., 1996, 186-187.; Szabó, F., im. (2007), 225. k.

28 Nemeshegyi, P., S.J., im., 666.

29 Vö. pl. Nyisztor, Z., im. (1941), 352-356.

30 Vö. Nemeshegyi, P., S.J., im., 670.

További tanulságokkal szolgál a címében is „triumfális” *Diadalmas világnézet*³¹ illetve *Világhódító kereszténység*³² elemzése, melyek máskülönben Prohászka illetve Bangha életművének egy-egy útjelzőtáblái. Ha az írások célját kutatjuk, igen egyszerű dolgunk van, tudniillik mindkét esetben már a bevezetés első pár sora elárulja a szerzők szándékát, sőt tulajdonképpen a témafeldolgozás sajátos szempontját is. Mindkét mű kifejezetten apologetikus jellegű, míg azonban Prohászka a „modern ember” rezgéseire összpontosítva közvetlen, *ad hominem* érveléssel igyekszik közel hozni célközönségéhez a kereszténységet, addig Bangha, mint mindig, most is felülről közelít, rendszerez, de szándéka ugyanaz: nevezetesen a modern, ateista világot Krisztushoz vezetni. „[A] lélekjárás minden mozdulását ismerő és a lelki kínok minden vonaglását megérző lelkiatya”³³, Prohászka módszere kevesebb magyarázatra szorul, mert a mai felfogáshoz közelebb áll. Bangha talán túlföntül gyakorlatias, nem sokat bíbelődik a befogadó közeg lélektani problémáival, ehelyett a leghatékonyabb módszer kidolgozására törekszik. A kortárs Nyisztornak volt szeme észrevenni e ma szokatlannul ható nagyszabású programterv értékét s mögötte a kétségkívül hiteles apostoli buzgóságot. „Így már régóta nem szerették a kereszténységet, vagy ilyen erővel már régóta nem élték át”³⁴ – állapítja meg Bangha művének ismertetése kapcsán.

A *Világhódító kereszténységet* ma bíráló hangok általában lera-gadnak a felvázolt nagy léptékű, esetleg túlzottan optimista vízióknál³⁵, miközben nem fordítanak kellő figyelmet sem a tárgyalt szellemtörténeti kontextusra, sem pedig az olyan jelentőségteljes részletekre – gyöngeségek, hibák elismerése –, melyek miatt Nyisztor a páter szintézisét realistának nevezi.³⁶ Bangha tanulmánya modernnek mondható, igaz nem kiugróan, mint Prohászka írásai, mégis nyitott és útkereső. Részint szembenéz olyan ellenvetésekkel, amelyek akár ma is megfogalmazódhatnak, részint érvei, ellenérvei, bírálati több kérdésben ugyanilyen időtállóak.

Prohászka, Bangha és az új eszmeáramlatok

Prohászka indexre került *Modern katolicizmus és Több békességet*³⁷ című írásai egy hihetetlenül modern teológus útkereső gondolatait tartalmazzák. Másutt is, de ezekben különösen szorgalmazza az öku-menizmust, a nyitást a modern világ és tudomány felé, sürgeti a világi hívek testvéreként való megbecsülését valamint a szociális

---

31 POÖM, V.

32 BBÖM, XXX.

33 Schütz, A., im., POÖM, V., VI.

34 Nyisztor, Z., im. (1941), 328.

35 Vö. Nemeshegyi, P., S.J., im., 669.

36 Nyisztor, Z., im. (1941), 330.

37 Az írások az alábbi kötetben olvashatók: *Prohászka Ottokár: Élő kereszténység, Prohászka Ottokár indexre került művei* (ed. Frenyó, Z.), Győr, 1998. Az utószóban Frenyó röviden ismerteti mindhárom művet.

kérdésben való pozitív elmozdulást. Prohászka újszerűségéről, prófétai éleslátásáról már sokat hallhattunk, kevésbé köztudott azonban, hogy Bangha Béla miként foglalt állást ezekben a kérdésekben, illetőleg hogyan vélekedett Prohászka modernségéről.

Említettük, hogy Bangha nagyra értékelte Prohászkát, és azt is, hogy azért nem mindenben értett vele egyet. Ez nem elvi jellegű nézetkülönbség volt, hanem Bangha és Prohászka gyökeresen különböző természetéből fakadt – tudniillik Prohászka művész volt és misztikus, Bangha pedig szervező. Nyisztor egy helyen leírja, hogy az első világháború, mely Prohászka lelkét oly mélyen megérintette, a pátert csak az új tennivalók síkján foglalkoztatta – hogyan lehet a megváltozott helyzetben többet tenni a lelkek üdvösségéért, például katolikus irodalmat juttatni az unatkozó frontkatonák kezébe, vagy hatékonyabban megszervezni a sebesültek ellátását.³⁸ A gyakorlatias Bangha az aktuális egyháztan megadott kereteit éppen ezért sohasem feszegette úgy, ahogy Prohászka. Egyszerűen nem jutott el odáig, tán föl sem merült benne. Vélhetően ugyanígy elfogadta volna a száz, kétszáz vagy ezer évvel azelőtti lehetőségeket, mint alapadottságot, amelynek köveiből fölépítheti Isten Országát.

Mindez jól kivehető azokból a méltatásaiból, amelyek Prohászka halála után jelentek meg a *Magyar Kultúrában*³⁹. A temetés kapcsán napvilágot látott liberális nekrológok csúsztatásait, melyek a „modernista” Prohászka érdemeit igyekeztek hangsúlyozni, keményen visszautasítja⁴⁰ és egyértelmű különbséget tesz a nagy püspök illetve a modernisták nézetei között. Ugyanakkor egyfelől a Szentszék iránti feltétlen jóhiszeműség másfelől a szuperlatívuszok Prohászkáját övező hálás tisztelet közötti őrlődés tárgyilagos hangján, de szóváteszi a „nagy szellem”⁴¹ bizonyos „egyoldalúságát”⁴², hogy utána rögtön meg is védje őt az igazságtalan támadásoktól – ne feledjük 1927-ben vagyunk:

„Prohászkát sokan nem értették meg – írja – és sokan értették félre. [...] Őt, aki oly tipikusan római lélek volt – szembe akarták helyezni Rómával, az egyházhűséggel [...]. S miért? Mert a régi igazságokat új alakba öntve adta elő s védte? Mert leereszkedett korához s követte a szentignáci tanácsot, hogy az emberekhez a saját ajtajukon menjünk be s az Isten ajtaján jöjjünk ki? Azt mondták róla, hogy félrelökte a skolasztikus gondolkodás formáit s a dogmák nehezékeit? Pedig ellenkezőleg, folyton a dogmákat prédikálta s egész gondolkozása a skolasztika vaspántjain mozgott [...]. Mindössze azt tette hozzá a magáéból, hogy művész lévén, a régi igazságokat újszerű, a modern embernek is érthető és élvezhető köntösben adta elő.”⁴³

Prohászka racionalizmusellenességét is hasonló tárgyilagossággal bírálja:

38 Vö. Nyisztor, Z., im. (1941), 212-213.

39 BBÖM, XXIII., 452. k.

40 Vö. BBÖM, XXIII., 458. k.

41 BBÖM, XXIII., 488.

42 BBÖM, XXIII., 465. 488.

43 BBÖM, XXIII., 466-467.

„Prohászka csakugyan kissé érdemén túl lenézte az intellektuális irányt [...]. A skolasztikus nevelés értékeit élvezi ugyan, az adja meg gondolkodásának a tisztaságot s élt, de tudatosan nem becsüli nagyra. A hitvédelem s a keresztény bölcselet intellektuális problémái s intellektuális módszerei kevésbé érdeklik, neki az „élet” a fontos s az intuíció. Ebben Bergson tanítványa, akit egyébként elég szigorúan leszól. Valószínűleg belső, misztikus lélekírányából, másrészt pedig a modern világon segíteni akaró apostoli vágyból eredt ez az elirányozódása. Úgy találta, hogy a száraz, skolasztikus és bölcseleti érvekkel, a hagyományos apologetika doktriner levezetéseivel nem igen lehet a modern világra hatni; ezért aztán hajlandó az értelmi bizonyítás hegemoniáját, a gondolkodás logikai erejének felsőbbtségét általában is alábecsülni. [...] Pedig ő maga is rengeteget érvelt életében s hitvédelmi könyveket írt, amelyekben bizony csak a forma költői, a tartalom s az átütő erő szigorúan logikai.”⁴⁴ A továbbiakban megpróbálja megérteni a püspök gondolkodásának mozgatórugóit: „Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Prohászkanak befelé sem voltak intellektuális problémái; nem az az apologeta volt, aki önlelke kételyeinek háborgásán tanulta ki az érvek bizonyító erejét. Ő alázatosan, egyszerűen hisz, mint aki meg sem érti, hogyan lehet valaki hitetlen vagy kételkedő. [...] Prohászka [...] nem annyira a «tant» igyekszik újra s az újkor szellemi igényeinek megfelelően megírni, mint inkább az élményt. Nem hibáztatni való program, szó sincs róla, de nincs is némi egyoldalúság nélkül. Dehát ő ebben látta misszióját s hogy ezt a misszióját tüneményesen, példátlan eredménnyel teljesítette, erről beszél a működése nyomában fellendült hitélet, a hit növekvő megbecsülése, valamint az a rajongó szeretet, amellyel azok az ezrek és tízezrek övezik emlékét, akik valaha a közelébe férhettek.”⁴⁵

Ezekből a kritikákból látható, hogy az ízig-vérig Róma hú jzsuita nem sokat törődik Prohászka index-ügyével, aki az ő szemében jottányival sem lett kevesebb a szentszéki kiigazítás folytán; így is, úgy is ugyanaz a szellemi nagyság marad számára. Nyilvánvaló konzervativizmusát tévedés lenne tehát vaskalapos integrizmusként beállítani, annál is inkább, mivel értékvilága – ahogy írtuk – nem elvi, hanem sajátosan pragmatikus alapokon nyugodott.

Mindazonáltal élete vége felé, némi elmozdulás állt be a páter felfogásában. Bizonyosan nála is a „nemes hév”⁴⁶, a sürgető apostoli szeretet lehetett az oka, mint Prohászkanál, hogy közelebb került azokhoz az újabb áramlatokhoz, amelyek egyre nagyobb figyelmet szenteltek a dialógusnak. Ez kiváltképp két területen jelentkezett – és ebben Prohászka hatása is közrejátszhatott –, mégpedig a szociális kérdés és az egységtörekvés témakörében. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy itt nemcsak Prohászka hatásáról volt szó, hiszen a *Világhódító kereszténység* és a *Keresztény unió*, melyben meglehetősen modern gondolatokat találunk, élete két

44 BBÖM, XXIII., 489-490.

45 BBÖM, XXIII., 490.

46 BBÖM, XXIII., 465.

utolsó évében íródott, amikor is Róma már komoly lépéseket tett a megújulás irányban. A hat nyelven beszélő, széles tájékozódású jezsuita modern gondolatai ezért csak a mindig is provinciális magyar egyházi életben okoztak bizonyos zűrzavart, a szó teljes értelmében nem jelentett változást Bangha korábban tárgyalt fősodrásirányú eszmeiségéhez képest.

Keresztény unió

Végül, egy gondolat erejéig, érdemes még kitérni Bangha említett utolsó művére, melynek a haldokló páter a *Keresztény unió* címet adta és amely nyomtatásban már csak posztumusz jelenhetett meg Biró Bertalan jóvoltából. A mű protestáns részről elismerő fogadtatásban részesült, sőt még Birót is meglepte az „a békülni vágyó, tárgyilagos hang”⁴⁷, melyhez mint szerkesztő, így az alábbi véleményt fűzte: „e gondolatok erősen magukon hordozzák az első tervezettség, a kezdeti tájékozódás nyomait. Ebből magyarázható a dogmatikai ellentétek túlságosan szelíd értelmezése, ez a forrása annak a másvallásúak iránt tanúsított nagy megértésnek, mely az illetők valódi nehézségével s érzékenységével mégsem számol kellőképp”⁴⁸. Prohászka ökumenikus irányultsága nem volt titok életében sem, ám hogy Bangháról sokan épp az ellenkezőjét gondolják, abban vitathatatlan retorikai sarkosságán túl, legfőként e kötetének voltaképpen ismeretlensége közreműködik.

Ebben tudniillik „a vallásszakadást – saját bevallása szerint – a legbénítőbb, legsajnálatosabb csapásnak”⁴⁹ érző jezsuita atya egyebek mellett kertelés nélkül elismeri a katolikus oldal hibáit, mulasztásait, mely a mi részünkről nyilvánvaló akadálya az egyesülésnek, továbbá korát megelőzve fogalmazza meg a ma már természetesnek ható gondolatot, amikor „Az elszakadt egyházak értékei”⁵⁰ címmel vesz föl egy írást a *Keresztény unió*ba. Ez az alapelv a *Világhódító kereszténység*ben is előkerül, ráadásul rendszerbe foglalva, mint az ügy előmozdításához feltétlenül szükséges teendők egyike; olyan szempontokkal⁵¹ együtt mint a „tárgyalási hangnem finomsága, tapintata s a minden közeledési munkálatot átlengő őszinte szeretet”, az „egység elvesztésének fájdalmas volta”, a „személyes érintkezés”, az „ökumenikus gondolat” és végül, de nem utolsó sorban az „unióért való imádkozás”.

***

---

47 BBÖM, XXIX., 471.

48 BBÖM, XXIX., 4.

49 BBÖM, XXIX., 395.

50 BBÖM, XXIX., 487.

51 BBÖM, XXX., 202. skk.

Folytonosság és intenzív kapcsolat van tehát Prohászka és Bangha egyházképe között. Mindkettőben lényeges és közös elem a közélet katolikus szellemmel való átítatása, a szociális elkötelezettség, az egészséges nemzeti karakter, a modern társadalom kihívásaival való szembenézés valamint a keresztény egységtörekvés szorgalmazása. Van persze kettejük egyházképe között különbség is, de ezt a különbséget nem látom jelentősnek.

